

MENTALITĂȚI ROMANE: *IMPERATOR*. LEXICUL ILUSTRATIV

Cetatea Antică a Romei a constituit un subiect inepuizabil pentru numeroase studii și lucrări, dar foarte puține dintre acestea se referă la mentalitățile romanilor care au făcut dintr-o *urbs* un *orbis*. Studiul nostru a ales din mentalitățile romane pe aceea referitoare la figura **imperator**-ului, figură emblematică pentru istoria romanilor de la fondarea cetății eterne până la decăderea ei. Acest personaj polivalent al romanilor nu a creat numai o mentalitate, ci o adevărată instituție politico-socială care a fost receptată mai ales în Europa din Evul Mediu, Renaștere, era modernă și de cele mai multe ori a inspirat și contemporaneitatea.

Terenul mentalităților antice presupune și multe speculații, dar acest demers va urmări elementele constitutive ale acestei complexe structuri mentale romane insistând în același timp și pe reprezentarea acesteia în cadrul societății romane. Ne vom ajuta în această prezentare de un lexic ilustrativ (inclusiv familia de cuvinte, expresii, abrevieri epigrafice, formule juridice etc.).

Componentele urmărite la această mentalitate romană sunt: religioase, simbolico-militare, juridice, politice și instituționale. Vom demonstra astfel importanța și evoluția **imperator**-lui în istoria romană.

Am ales acest personaj din mentalul roman fiind cel mai concludent exemplu de reacție și contrareacție a modului de a gândi, de a reacționa și de a contra-reacționa (acțiuni definitorii pentru domeniul mentalităților) pe care romanii l-au avut față de acest simbol permanent al istoriei lor.

Imperator era în primul rând posesor de **imperium**, de aceea vom face o analiză a valorilor acestuia în cadrul societății antice ale fiilor lui Marte, puterea reprezentând coordonata de bază ale acestui simbol; polivalența lui *imperium* se resfrânge și asupra lui **imperator**, care pe lângă valorile acestuia cumula și altele.

Despre **imperium** se poate vorbi în societatea romană încă de la fondarea cetății. A avut la început un sens juridico-religios pentru că regele era considerat posesor de **imperium** divin (un concept mentalitar foarte răspândit la toate civilizațiile antice, faraonul egiptean era considerat trimisul zeilor, împăratul chinezilor era socotit fiul cerului, despotul oriental fiind și el perceput ca trimisul zeilor pe pământ etc.)

Valoarea sacră a lui **imperium**, valoare preluată și de **imperator** s-a manifestat în perioada regalității mai ales prin ritualul declarației de război care marca începerea unui conflict al Romei. Astfel *pater patratus* care era șeful colegiului fețialilor se îmbrăca distinct ca o întruchipare a lui Iuppiter. El reprezenta puterea statului roman conferită de către rege care îl autoriza pentru acest ritual. Se invocau zeii după care *pater patratus* arunca o săgeată ca simbol al războiului. După această declarație de război inamicul era lăsat în grija **imperator**-ului aflat în fruntea armatei (acesta era implicit regele, comandantul suprem al armatei). [1]

Comparând acest ritual din cele mai vechi timpuri cu epoca regalității, **imperator**-ul nu era altceva decât un executant al voinței zeilor care erau *auctores*. Zeii erau cei care îi ofereau **imperium** pentru a governa bine. Așadar primul **imperator** a fost Romulus, primul rege al Romei care a fost de drept divin (prin filiația sa din zeul Marte). **Auctores** (cu sensul de cei care îi garantau conducerea) erau zeii și senatorii cu care governa. **Imperium**-ul avea deci pe lângă componența sacră (proveniența de la zeii) și o componentă socială (el era acordat și prin voința poporului). [2]

În perioada republicii romane consulii au preluat de la regalitatea detronată principiul militar al lui **imperator** ei fiind comandanții supremi ai armatei. La **imperium**-ul consular li

se adăuga și **auctoritas** provenită din calitatea lor de senatori care le conferea *ius agendi cum patribus* (dreptul de a acționa ca și senatorii). [3]

Imperium-ul perioadei republicane a trecut de la rege la magistraturile superioare, fiind vizibil prin atribuțiile acestora. De asemenea în această perioadă se diferențiază două tipuri de **imperium**. Exista un aspect al celui exercitat în Roma până la prima piatră militară (în jur de 1000 de pași) numit **imperium domi** și un alt aspect al acestuia exercitat în afara incintei Romei numit **imperium militiae**. [4]

Acest principiu politico-religios era limitat de *ius provocationis* (dreptul de a convoca poporul), dar cel mai mare **imperium** îl aveau consulii pentru că ei dețineau și puterea militară. În cazul acestei magistraturi colegiale **imperium**-ul era total asupra cetățenilor romani înarmați. Comandantul militar nu avea voie (datorită lui **imperium domi**) să intre cu armatele în *pomerium* (inițial incinta sacră a Romei) devenită simbolul vieții civile și al democrației. [5]

Imperium avea valoare și în procedura penală, care a trecut în timpul republicii romane de la rege la consuli cu aceeași valoare; consulii puteau judeca principalele cauze și puteau pronunța orice tip de pedepse inclusiv pe cel capitale. Această valoare juridică a lui **imperium** includea și drepturile magistraților de a convoca adunările populare. [6]

Magistraturile romane superioare aveau și ele un **imperium** diferențiat. Întâlnim la unele un **imperium maius**, la altele un **imperium minus**. Pretorii de exemplu urmau imediat după consuli ca valoare a puterii, dar această valoare era predominant juridică, civilă și ritualică (ei puteau lua auspicii).

Fiecare dintre magistraturi deținea o componentă juridică a lui **imperium continuum** prin aceea că niciuna dintre ele nu rămânea vacantă. Exista tot timpul un *inter-regnum* și *interrex*, funcții care aveau rolul de a asigura și existența **imperium**-ului. Pretorii aveau ca atribuție a puterii lor *ius edicendi* (dreptul de a spune dreptul) care era unul dintre pilonii puterii politice (cu toate aceste valori ale lui **imperium**, pretorii nu erau **imperator** pentru că nu puteau comanda armate, ei nedeținând componenta militară a lui **imperium**, însă prin *curtus honorum* ei puteau ajunge consuli și implicit **imperator**-s.n.).

Alături de consulat și pretură și tribunii plebei vor începe să dețină o putere asemănătoare din punct de vedere juridică prin dreptul de veto, dar și una religioasă prin sacralitatea și inviolabilitatea lor.

Dictatorul era însă posesorul celui mai mare **imperium**, el însumând toate valorile acestuia. [7]

Imperator-ul a început să se asemene cu dictatorul din punct de vedere al importanței **imperium**-ului. Calitatea militară a puterii a fost exercitată vizibil pentru prima dată de către Scipio Africanul, apoi de către Lucius Cornelius Sulla care face o adevărată reclamă acestei funcții militare prin baterea de monede cu legenda **triumphator**. [8]

Aceasta este mențiunea clară a triumfului obținut ca **imperator** pe care îl putem interpreta drept general deci un grad în cadrul ierarhiei militare romane. Organizarea triumfului unui general victorios menținea tradițiile legendare ale ritualurilor străvechi de onorare-identificare cu Iuppiter. Titlul acesta i-a fost conferit mai întâi șefului ierarhiei zeităților romani *Iuppiter Optimus Maximus*, titlul fiind decernat apoi prin acalamțiile trupelor generalului victorios asupra unor neamuri străine.

Primul general care s-a bucurat de o astfel de titulatură și de organizarea publică a triumfului (de fapt defilarea trupelor victorioase în Roma-s.n.) a fost învingătorul lui Hannibal, cel care a pus capăt secolului de războaie romano-punice, marele Scipio. [9]

Comandantului trupelor i se permitea o vestimentație solemnă și etalarea prăzilor de război. El defila în fruntea soldaților săi în uniforme de gală intonând diferite imnuri și rostind formula cu încărcătură magică **IO TRIUMPHE**. [10]

IO este o abreviere a lui Iuppiter. Victoria i se dedica lui Iuppiter făcându-se vizibilă o altă mentalitate romană și anume contractul cu zeii exprimat de cele mai multe ori prin formula: **Do ut des** – dau ca să mi se dea-trad.n. Dedicarea victoriei lui Iuppiter era așadar necesară pentru că Iuppiter a fost cel care i-a ajutat pe romani să obțină victoria.

Această defilare prilejuia armatei să intre în oraș, iar prin spectacolul oferit asigura coeziunea socială, manifestarea fiind destinată mai ales plebei. În același timp era o demonstrație de forță a romanilor și o celebrare a cetății romane, dar constituia și etalarea patriotismului roman. Gloria era adigurată **imperator**-ului aclamat prin expunerea capturilor de război. El își asigura în același timp și o platformă politică. Au fost foarte multe cazuri când **imperatorii** au devenit oameni politici de calibru în statul roman.

Deși se bucurau de onoruri destinate zeilor, **imperatorii** triumfători aveau **maiestas secunda**, zeii erau cei care se bucurau de **maiestas plena**. [11]

Imperator-ul republican va prelua și din atribuțiile lui **pontifex maximus**, mai ales prin autoritatea lui de comunicare prin diverse procedee (sacrificii rituale) cu divinitățile. De cele mai multe ori prerogativele religioase și militare însoțeau această funcție care va deveni una predominant politică.

Caesar a fost mai întâi **pontifex maximus** după care a devenit **imperator** prin cucerirea Galiei ceea ce i-a asigurat și o carieră politică fulminantă.

Triumful militar organizat **imperator**-ului demonstra cel mai bine legătura dintre religie și realitatea socio-militară a acestei structuri mentalitare romane pe care o analizăm. Cel care triumfa era copia lui Iuppiter pe pământ. [12]

Imperator-ul de tip monarhic a început să se manifeste dinaintea instaurării imperiului ca formă de guvernare la Roma. Mai ales din secolul I a. Chr. forța militară exercitată de către un **imperator** devine și una de foarte mare importanță politică. Cel care a inaugurat tipul **imperator**-ului politician a fost Marius. Acesta a fost un mare comandant militar care a realizat una dintre cele mai de substanță reforme militare marcând astfel pentru totdeauna structura armatei romane. Simpatia publică dobândită ca **imperator** i-a fost benefică pentru funcțiile politice pe care le-a avut. Sulla, unul dintre locotenenții săi a ajuns la rândul său **imperator**, iar în viața politică nu s-a mărginit la funcția de consul, el și-a însușit magistratura extraordinară a dictatorului.

Imperium-ul său era așadar omnipotent. Prin cumularea funcțiilor militare și a celor civile **imperator**-ul Sulla a provocat și un război civil. Primul război civil care a însângerat Roma a avut loc între doi **imperatori** : Marius și Sulla urmași de partizanii lor. Cel de-al doilea conflict fratricid care va zgudui cetatea celor șapte coline a fost opera altor doi **imperatori** din viața politică romană: Pompeius și Caesar. Pompeius a intrat în viața politică datorită obținerii gloriei militare prin eradicarea pirateriei, victorie care i-a adus și cognomenul de **Magnus**.

Caesar va obține și el gloria militară și titlul de **imperator** în urma campaniilor galice. Alături de un alt **imperator** Crassus, cei doi oameni politici amintiți anterior vor realiza un triumvirat, o alianță a **imperator**-ilor (Crassus a triumfat și el în fața revoltei sclavilor lui Spartacus).

Caesar a fost **triumfator**-ul din această alianță și începând cu el mentalitatea romană asupra acestui simbol pe care îl analizăm s-a modificat fundamental ajungându-se la **imperator**-ul de tip monarhic. Marele om politic roman și-a exercitat drepturi demne de un rege, utilizând prerogativele imperatorului, dictatorului și cele ale preotului (el fiind anterior **pontifex maximus**). Dintre numeroasele drepturi cele mai vizibile au fost pentru societatea romană baterea de monede cu efigia sa, onoruri demne de zei (el și-a cultivat mitul originii divine prin descendența din Venus) tocmai pentru a subjugă mentalul romanilor, construcții publice și cueriri pentru Roma.

Caesar s-a purtat în calitate de **imperator** ca un zeu prin acordarea clemenței pentru cei învinși. [13]

Imperator-ul epocii imperiale a primit ultimele retușuri din partea lui Augustus; acesta nu a fost numai *restitutor Rei publicae Romanae*, ci și al însușirii **imperator**-ului roman căruia îi oferă valoarea imperială și prin includerea lui în titulatura imperială. **Imperator** este de acum *praenomen*-ul oricărui împărat roman identificând persoana imperială cu prerogativele acestei funcții: militare, de comandă, religioase, politice, divine,

administrative, instituționale etc. Perioada imperială aduce așadar **imperator**-ului plenipotența tuturor epocilor istoriei romane anterioare.

În inscripțiile romane titulatura imperială va apărea de la Augustus cu formula: *IMPERATOR CAESAR AUGUSTUS*, iar prima parte a titulaturii s-a abreviat de obicei prin *IMP*. De asemenea se întâlnește și urmat de o cifră pentru a denumi victoriile obținute pe câmpul de luptă. De obicei prima salutație de **imperator** se făcea la instaurarea ca împărat. [14]

Din perioada imperială s-a fundamentat și părerea romanilor că *imperator*-ul reprezintă **princeps** (primul dintre cetățeni) care desemna persoana statului roman și orice atingere a lui **princeps** însemna o fărâdelege la adresa statului roman. Mentalitatea latinilor din perioada Principatului era aceea că **imperator**-ul (devenit acum împărat) are *auctoritas*, este dictator perpetuu, consul pe viață, are *cura legum et morum* (grija legilor și a moravurilor-trad.n.) și este **Augustus**. [15]

Pater patriae va deveni în perioada imperială o altă atribuție a **imperator**-ului în mentalitatea romanilor. În această calitate împăratul trebuia să asigure poporului său hrană, distracție și să îl consulte în politică, cu alte cuvinte să-i comunice poporului pe care îl conducea. [16]

Unii dintre împărați au fost cei mai buni **imperatori**, cel mai reprezentativ a fost Traian. Acesta a combinat magistral valoarea militară și civilă a lui **imperator** ceea ce i-a asigurat titulatura de *optimus princeps*. În calitatea sa de conducător militar numea în posturile de comandă ale armatei legați, aleși din suita sa. De asemenea împărații puteau să decoreze soldații merituoși, lucru vizibil mai ales din inscripțiile romane.

Vom reda la finalul studiului nostru câteva dintre formulele, familia de cuvinte precum și unele expresii în care apare menționarea acestei mentalități romane.

Lexic ilustrativ

Imperium, ii, s.n. 1. poruncă, ordin...2. dreptul de a porunci, conduce, putere (milit.) comandă...3. funcție înaltă, demințăți, la pl. Autorități, oficialități; 4. stăpânire, stat, imperiu. [17]

Imperium, juridic putere/dreptul de a porunci. Era polivalent: **imperium merum**=puterea militară și **imperium mixtum**=dreptul unui magistrat de a organiza instanța, de a face cunoscut dreptul și de a impune dreptul. [18]

Impero, I.v.t și i. 1.a porunci, a ordona, a impune; 2.a conduce, a avea a comanda [19]

Imperator (de la *impero*) era un titlu rezervat inițial lui Iuppiter și mai apoi a fost decernat generalului victorios...de la sfârșitul secolului I, **imperator** devine un nume comun și îl desemnează pe împărat. [20]

Lex de imperio=acordarea puterilor noului împărat.

Dies imperii=ziua împăratului

...**ab imperatore misso**...(epigrafic)=fiind trimis de către împărat (sau comandant)

...**donis donato ... ab Imperatore**...(epigrafic)=fiind dăruit cu decorații de către împărat. [21]

Male imperando summum imperium amittitur. Funcția cea mai înaltă poate fi pierdută printr-o guvernare greșită. (Syrus) [22]

Ave, Caesar imperator, morituri te salutant! Să fii slăvit caesar, împărate, cei care vor muri te salută. (Suetonius)

Decet imperatorem stantem mori. Un împărat trebuie să moară stând în picioare. (Suetonius) [23]

Am selectat cele mai cunoscute și reprezentative valori ale lui **imperium** și **imperator** pentru a ajuta prezentării mentalității romane alese de către studiul nostru. Această mentalitate era foarte prezentă în cetatea celor șapte coline care a inovat forme, instituții, legi. Creațiile sale au marcat întreaga civilizație europeană. Împărații și conducătorii Europei din toate perioadele sale istorice au împrumutat din valorile acestei structuri mentalitare romane.

NOTE

[1] Pierre, Grimal (1960). *La civilisation romaine*. Paris: B. Arthaud, France, p. 124.

[2] *Ibidem*, pp. 127-130.

[3] *Apud* Eugen Cizek (1998). *Mentalități și instituții romane*. Traducere în limba română Ilieș Câmpeanu. București: Editura Globus, p. 118.

- [4] Vasile Val Popa (2004). *Drept privat roman*. București: Editura All Beck, p. 79.
- [5] Pierre Grimal (1960). *op. cit.*, pp.118-119.
- [6] Apud Emil Molcuț (2007). *Drept privat roman*. Ediție revăzută și adăugită. București: Universul Juridic, p. 23, 29.
- [7] Pierre Grimal (1960). *op. cit.*, pp. 127-130.
- [8] Cf. Eugen Cizek (1998). *op. cit.*, p. 122.
- [9] Apud (2000). ****Larousse. Dicționar de civilizație romană*. Jean-Calude Fredouille, profesor la Universitatea Paris X-Nanterre, Traducere de Șerban Velescu. București: Editura Univers Enciclopedic, p 100.
- [10] Fustel de Coulanges (1984). *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*. vol. II. Traducere de Mioara și Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefață de Radu Florescu. București: Editura Meridiane.
- [11] Apud Eugen Cizek (1998). *op.cit.*, p. 179.
- [12] Cf. Andreea Giardina, coordonator (2001). *Omul roman*. traducere de Dragoș Cojocaru. Iași: Editura Polirom, p. 81.
- [13] Cf. Michael Crawford (1997). *Roma republicană*. Traducere și cuvânt înainte de Mihai Gramatopol. București: Editura Meridiane, pp. 183-186.
- [14] Constantin C. Petolescu (2001). *Epigrafiă latină*. București : Editura Ars Docendi, pp. 42-44.
- [15] Apud Gheorghe Ceașescu (2000). *Orient și Occident în lumea greco-romană*. București: Editura Enciclopedică, pp. 143-156.
- [16] Cf. Yves Roman (2007). *Împărați și senatori. Istoria politică a Imperiului Roman, Secolele I-IV*. Traducere din limba franceză de Mihai Popescu. București: Editura Seaculum I.O. pp. 335-336.
- [17] Gh. Guțu (1993). *Dicționar Latin-Român*. Ediție revăzută și completată. București: Editura Științifică, p. 208.
- [18] Apud Lucian Săuleanu, Sebastian Rădulețu (2007). *Dicționar de expresii juridice latine*. București: Editura C.H. Beck, p. 142.
- [19] Gh. Guțu (1993). *op. cit.*, p. 208.
- [20] (2000). ****Larousse. Dicționar de civilizație romană*, p. 100.
- [21] Constantin. C. Petolescu (2001). *op. cit.*, p.172, 176.
- [22] (1976). ****Proverbe și cugetări latine*. Ediție îngrijită de Vasile D. Diaconu și Maria Marinescu- Himu, colecția Cogito. București: Editura Albatros, p. 39.
- [23] *Ibidem*, p. 234.

BIBLIOGRAFIE

- Gheorghe, Ceașescu (2000). *Orient și Occident în lumea greco-romană*. București: Editura Enciclopedică.
- Eugen, Cizek (1998). *Mentalități și instituții romane*. Traducere în limba română Ilieș Câmpeanu. București: Editura Globus.
- Fustel, de Coulanges (1984). *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*. vol. II. Traducere de Mioara și Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefață de Radu Florescu. București: Editura Meridiane.
- Michael, Crawford (1997). *Roma republicană*. Traducere și cuvânt înainte de Mihai Gramatopol. București: Editura Meridiane.
- Andreea, Giardina, coordonator (2001). *Omul roman*. traducere de Dragoș Cojocaru. Iași: Editura Polirom.
- Pierre, Grimal (1960). *La civilisation romaine*. Paris: B. Arthaud, France.
- Gh., Guțu (1993). *Dicționar Latin-Român*. Ediție revăzută și completată. București: Editura Științifică.
- Jean-Calude, Fredouille, profesor la Universitatea Paris X-Nanterre (2000). ****Larousse. Dicționar de civilizație romană*. Traducere de Șerban Velescu. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Emil, Molcuț (2007). *Drept privat roman*. Ediție revăzută și adăugită. București: Universul Juridic.
- Constantin, C. ,Petolescu (2001). *Epigrafiă latină*. București : Editura Ars Docendi.
- Vasile, Val, Popa (2004). *Drept privat roman*. București: Editura All Beck.
- (1976). ****Proverbe și cugetări latine*. Ediție îngrijită de Vasile D. Diaconu și Maria Marinescu- Himu, colecția Cogito. București: Editura Albatros.
- Yves, Roman (2007). *Împărați și senatori. Istoria politică a Imperiului Roman, Secolele I-IV*. Traducere din limba franceză de Mihai Popescu. București: Editura Seaculum I.O.
- Lucian, Săuleanu, Sebastian, Rădulețu (2007). *Dicționar de expresii juridice latine*. București: Editura C.H. Beck.

ABSTRACT

The term *imperator* defines a Roman mentality which proved to be very important through all forms of government of the Ancient Rome: kingdom, republic and empire.

Our study aims at describing the Roman mentality regarding the *imperator*. Initially, the term designated a general, the leader of a Roman legion, the person who had an *imperium*. Later on, during the imperial period, the term came to designate the *princeps*, the Roman emperor. Our purpose is to describe the lexicon linked to this Roman mentality, for a better argumentation.

In this study we follow the evolution of the mentality regarding the *imperator*, evolution visible mainly in some epigraphic Latin texts belonging to the republican or imperial period, texts that we analyzed in the paper. We considered useful to enumerate all word forms which are illustrative for this Roman mentality. We insisted on those components referring to Roman republican magistratures and to imperial titles.